

Lenart Kučič

Novinarstvo med idealom in idealiziranjem

Novinarstvo je nekakšna alkimija. Čudežni proces, v katerem se zasebne koristi preoblikujejo v javni interes, želja po dobičku v svobodo izražanja in svinec v zlato. Takšno alkimijo opisuje velika večina – zlasti ameriških – filmov o medijih in novinarstvu. Med njimi tudi **Zamolčani dokumenti** (The Post, 2017, Steven Spielberg), s katerim so se ustvarjalci poklonili novinarskim idealom, ki jih je v obdobju političnih trumpov, globalnih elektronskih prisluhov in družabnih platform vse težje udejanjati. Le da so pri tem spregledali pomemben pomenski odtonek: razliko med idealom in idealiziranjem.

Leta 1971 je ameriški vojaški analitik Daniel Elsberg fotokopiral zaupno poročilo o vojaškem posredovanju v Vietnamu, ki kljub zagotovitvi vodilnih državnih in vojaških uradnikov ni uresničilo pričakovanj in ni zrušilo komunistične oblasti. Žrtev med ameriški vojniki je bilo veliko, komunističnega režima jim ni uspelo zrušiti, morala na bojišču je vse bolj padala. Ko Elsberg ob nenehnem

ponavljanju uradnih laži ni več mogel molčati, je poslal prve kopije poročila na uredništvo *New York Timesa*. Na zgodbo so postali pozorni pri konkurenčnem časopisu *Washington Post*, kjer je odgovorni urednik Ben Bradlee naročil novinarju Benu Bagdikianu, naj izsledi Elsberga in od skrivnega vira pridobi celotno vsebino Pentagonovskih dokumentov.

Pri Timesu in Postu so vedeli, da z objavo zaupnega gradiva zelo veliko tvegajo. Elsbergovo razkritje je pokazalo, da so ameriške vlade že skoraj od začetka vojaškega posredovanja vedele, da je naloga brezupna, a so kljub žrtvam in vojaškemu neuspehu v malo azijsko državo pošiljale nove enote. Uredniki in novinarji so hoteli ameriškim državljanom pokazati, da so jim predstavniki vlade lagali. Toda predsedniška administracija bi lahko njihove objave ustavila s sodno odredbo zaradi izdajanja državnih skrivnosti, kar bi ogrozilo časopis. Objavo so zagovarjali, toda lastniki časopisa so bili previdnejši, saj so se bali finančnih posledic in izgube družbenih privilegijev.

Zamolčane dokumente so ustvarjalci filma postavili v središče omenjenega trikotnika – med interese javnosti (urednika), lastnika in države. V njem spremljamo lastnico in izdajateljico časopisa *Washington Post* Katharine Graham, osebno prijateljico državnega sekretarja za državno varnost Roberta McNamare, ki bi ga objava dokumentov najbolj obremenila. V (izključno moškem) upravnem odboru časopisa je Grahamova veljala predvsem za bogato dedinjo, ki ji ni mogoče zaupati pomembnejših poslovnih odločitev, a se je kljub nasprotovanju odbora in odvetnikov odločila za objavo.

Administracija predsednika Richarda Nixona je zato tožila oba časopisa, vendar je ameriško ustavno sodišče presodilo, da je v tem primeru pravica do obveščenosti pomembnejša od varovanja državnih skrivnosti.

Zmaga *New York Timesa* in *Washington Posta* v primeru Pentagonских dokumentov velja za eno najpomembnejših prelomnic v zgodovini ameriškega novinarstva. Odločitev ustavnega sodišča je novinarjem bistveno olajšala zaščito zaupnih virov, ki so zaradi opozarjanja na nepravilnosti tvegali kariero in zapor. Brez dogodkov, ki jih opisujejo *Zamolčani dokumenti*, ne bi bilo afere Watergate, s katero se je nekaj let pozneje končala politična kariera tedanjega predsednika Nixona. To afero prikazuje drugi veliki ameriški film o novinarstvu **Vsi predsednikovi možje** (*All the President's Men*, 1976, Alan J. Pakula), kjer so prav tako v ospredju novinarji *Posta* in urednik Ben Bradlee. Objava Pentagonских dokumentov je bila ključna tudi za razkritje Edwarda Snowdena, saj je nekdanji ameriški obveščevalec večkrat povedal, da se je zgledoval prav po Elsbegu in njegovih dejanjih. Ta je pokazal, da je bilo mogoče z medijsko objavo zaupnih dokumentov končati nesmiselno vojno v Vietnamu, Snowden pa je upal, da bo njegovo razkritje razgalilo zlorabe mogočnega prisluškovalnega aparata, ki so ga brez nadzora uporabljale ameriške tajne službe. To se je sicer zgodilo, a brez večjih posledic za prisluškovalce.

Zamolčani dokumenti zelo korektno prikažejo nekaj ključnih tednov pred objavo Pentagonских dokumentov. Toda režiser in producent Steven Spielberg je skupaj s scenaristoma Lizo Hannah in Joshom Singerjem preveč očitno prenesel tedanje dogodke v trenutno družbeno in politično dogajanje v ZDA. Motiva ustvarjalcev filma ni težko razumeti. Predsednik Richard Nixon ni maral novinarjev, saj jih je imel za pokvarjene, pristranske in krivične do njegove administracije – podobno kot sedanjí predsednik Donald Trump. Ameriški mediji so – podobno kot danes – veljali za propagandna orodja lastnikov in oblasti, ki so nasprotovali vsakršnemu progresivnemu gibanju ali zahtevi po družbenih spremembah. Medijski svet pa so – enako kot danes – oblikovali moški. Ko se lastnica *Posta* Katharine Graham upre moškí kolegí in podpre objavo Pentagonских dokumentov, simbolno podpre tudi ženske, ki so v zadnjem letu spregovorile o diskriminaciji, spolnem nadlegovanju in zlorabah. Med njimi številne igralke, novinarke in druge zaposlene v medijski panogi.

V resnici med zamolčaními Pentagonскими dokumenti in sedanjími razmerami ni mogoče povleči tako preprostih vzporednic ali poiskati rešitev. Sedemdeseta leta prejšnjega stoletja veljalo za nekakšno zlato dobo ameriškega novinarstva. Uredniki so imeli na voljo dovolj denarja za naročanje zahtevnih novinarskih zgodb, saj lastnikov niso zanimali samo dobički, ampak so časopise upravljali tudi

kot dragoceno družinsko dediščino. Novinarstvu so bili vse bolj naklonjeni tudi ustavni sodniki, ki so večkrat podprli pravico do obveščenosti. V novinarski poklic so vstopali pripadniki različnih družbenih razredov in manjšin, ki niso sprejemali prevlade tradicionalnih ameriških kulturnih vrednot. Številni državni uradniki, analitiki in agenti so se kot študenti seznanili z alternativnimi družbenimi gibanji, zato so bili s svojih položajev pripravljeni opozarjati na nepravilnosti in zlorabe funkcij nadrejenih.

To obdobje je bilo v marsíčem izjemno. Na začetku dvajsetega stoletja novinarji niso veljali za varuhe demokracije in človekovih svoboščin. Lastniki časopisov so bili premožni kapitalisti in povzpetniški podjetniki v duhu **Državljaná Kana** (*Citizen Kane*, 1941, Orson Welles), ki so medije uporabljali za pridobivanje ekonomske in politíčne moči. Njihoví mediji so sistematično napadali vse dejanske ali domnevne sovražnike družbenega reda, zlasti socialiste, predstavnike delavskega gibanja in zagovornike državljanskih svoboščin. Družbeno angažirani novinarji, kakršen je bil ameriški aktivist in pisatelj Upton Sinclair, pa so morali v samozaložbi objavljati literarizirane preiskovalne novinarske zgodbe, s katerimi so razkrivali trdo resničnost zgodnjega kapitalizma (najbolj znana je knjiga *Džungla*, v kateri je Sinclair leta 1906 opisal razmere v čikaških klavnicah), ki jih časopisi niso hoteli objavljati, da se ne bi zamerili vplivni industriji mesa in izgubili oglasov.

Vzpon nekaterih najbolj vplivnih ameriških medijskih aristokratov je opisal zgodovinar in publicist David Halberstam v knjigi *Powers That Be* (1979). V izčrpnem zgodovinskem in biografskem pregledu je predstavil zelo človeška ozadja, ki so vplivala na delovanje *Los Angeles Timesa* in *New York Timesa*, revije *Time*, radijske in televizijske mreže *CBS* ter *Washington Posta*. Halberstam je med drugim pojasnil dogodek, ki ima v filmu *Zamolčani dokumenti* zelo obrobno vlogo: vstop časopisa na borzo in preoblikovanje podjetja v delniško družbo. Sprememba, ki je pokazala resnične posledice šele nekaj let pozneje – po aferi Watergate –, ko je povzročila konec zlate novinarske dobe.

V sedemdesetih letih prejšnjega stoletja so stari časopisni lastniki vse teže vzdrževali medijsko imetje. Družinski člani se niso mogli dogovoriti, kdo bo prevzel upravljanje časopisa, saj so se bolj zanimali za druga, donosnejša področja. Nove tehnologije distribucije in tiska so zahtevale zelo velika vlaganja, ki jih dedíči niso bili pripravljeni plačati. Vedeli so tudi, da bodo morali ob prihodnjem prenosu lastništva plačati velik davek na dedovanje, če bodo hoteli obdržati časopis. Katharine Graham je lahko v Spielbergovem filmu še odigrala vlogo razsvetljene časopisne monarhinje, ki se je skupaj s karizmatíčnim odgovornim urednikom uprla pritiskom upravnega odbora in Nixonove administracije. Toda takšna vloga že čez nekaj let ni bila več mogoča.

Stari medijski lastniki so zaradi davčnih spodbud in vse močnejše konkurence korporativnih medijev preoblikovali družinska podjetja v delniške družbe in jih uvrstili na borzo. V osemdesetih letih prejšnjega stoletja se je začelo obdobje največje komercializacije in koncentracije medijskega trga v zgodovini ameriških medijev. Novinar Ben Bagdikian, ki je v *Zamolčanih dokumentih* pri Danielu Elsbergu pridobil Pentagonske dokumente, je v knjigi *Media Monopoly* (1983) med prvimi opisal negativne posledice nove medijske krajine: množično odpuščanje novinarjev zaradi zmanjševanja stroškov, ukinjanje lokalnega poročanja in tujih dopisništev, podrejanje oglaševalcem in nove oblike korporativne cenzure.

O objavah kritičnih novinarskih zgodb so začeli odločati anonimni člani uprav, marketinški direktorji, pravni svetovalci in drugi odločevalci, ki večinoma niso vedeli skoraj ničesar o upravljanju medijskih družb – razen tega, da s problematičnimi novinarskimi zgodbami ne smejo tvegati slabših četrletnih rezultatov in umika oglaševalcev. Enake motive imajo tudi lastniki novih medijskih monopolov: ustanovitelji internetnih podjetij, lastniki telekomov in tehnoloških podjetij ter upravitelji družabnih omrežij, ki so veliko mogočnejši od največjih tradicionalnih medijskih mogotcev.

Avtorji *Zamolčanih dokumentov* želijo prepričati sodobnega gledalca, da še vedno – ali celo bolj kot kdaj prej – potrebujemo pokončne medije, odgovorne lastnike in pogumne »žvižgalkarje«, če hočemo preprečiti zlorabo oblasti in živeti v zdravi demokratični družbi. Vendar so zaradi popolnega pomanjkanja zgodovinskega in družbenega konteksta ustvarili idealizirano kostumsko zgodovinsko dramo, ki se zdi podobno naivna kot zazrtost v čase Marije Terezije – razsvetljene vladarice, ki je odgovorno upravljala svojo družinsko dediščino.

Sedanje novinarsko delo veliko bolje opišeta filma *V žarišču* (Spotlight, 2015, Tom McCarthy), kjer mora skupina preiskovalnih novinarjev kljub odpuščanjem

in časovnim pritiskom več let zasledovati zgodbo o sistematičnem prikrivanju pedofilije v ameriški katoliški cerkvi, in cinični *Nightcrawler*, (2014, Dan Gilroy), v katerem amaterski snemalec izkorišča boje za gledanost med ameriški kabelskimi televizijami, ki so mu pripravljene plačevati za ekskluzivne bližnje posnetke prometnih nesreč, kriminalnih obračunov in drugih človeških tragedij. Kar zelo spominja na sedanji poslovni model družabnih omrežij, ki s šokantnimi uporabniškimi vsebinami, sovražnim govorom in strahom lovijo pozornost spletnih občinstev.

Odgovorov o prihodnosti novinarstva zato ni mogoče najti v skrbno izbranih in prirojenih zgodovinskih poglavjih iz domnevno zlote dobe tradicionalnih medijev. Tega obdobja ne bodo povrnili novi medijski lastniki, ki kupujejo medijske blagovne znamke in ustanavljajo nove, ker poskušajo z medijsko lastnino okrepiti politični vpliv (*Washington Post* je leta 2013 kupil ustanovitelj Amazona in internetni milijarder Jeff Bezos). Prav tako se niso uresničile napovedi, da bodo novinarje nadomestili običajni državljani (»državljski novinarji«), žvižgalkarji in aktivisti, ki po zgledu wikileaks osvobajajo podatke in objavljajo tajne dokumente. Namesto tega so se z razmahom interneta močno povečale možnosti elektronskega nadzora in cenzure, pa tudi širjenja propagande in »lažnih novic«, kar so pokazale lanske ameriške predsedniške volitve.

Preiskovalno in drugo kritično novinarstvo ni alkimija in ne sme biti odvisno od čudežev ali zgodovinskih naključij, ki so omogočili Pentagonske dokumente in Watergate. Nasprotno. Zahteva veliko znanja in izkušenj, možnosti za delo ter močno pravno zaščito pred tožbami in elektronskim nadzorom. Komercialna medijska industrija novinarjem večinoma ne omogoča takšnih pogojev, zato se novinarstvo – podobno kot v časih Sinclairja Lewisa – vse bolj umika iz medijske panoge: v dokumentarne filme, alternativne medijske organizacije in kritično umetnost. Prve filme o novi novinarski resničnosti je treba še posneti. **E**

Vsi predsednikovi možje, 1976

